

Vytautas Kubilius: pašaukimo drama

Anotacija: Straipsnyje aptariamos sąlygos, kurios Vytautą Kubilių paskatino ankstyvoje jaunystėje patikėti sovietine ideologija, geresnio ir teisingesnio pasaulio sukūrimo iliuzijomis. Atskleidžiama, kaip jo požiūris keitėsi vis giliau suvokiant autentiškos literatūros nesuderinamumą su socrealizmo varžtais, o sovietinės kultūros politikos – su tikraisiais nacionalinės kultūros poreikiais. Blaivējimo procesą skatino ir bendrosios politikos veiksniai (Vengrijos revoliucija 1956 m., „Prahos pavasaris“ 1968 m.). Konfliktuose su valdžios institucijomis Kubilius iškilo kaip autoritetingiausias estetinio vertinimo arbitras, literatūros ir visuomenės moralinis autoritetas. Bet jo kūrybinę veiklą draskė skausmingi vidiniai konfliktai, kai rašymas „sau“ kirtosi su privalomais darbais Lietuvių kalbos ir literatūros institute, kuriame jis dirbo nuo studijų pabaigos ir kuriam jautėsi įsipareigojęs. Tik atkurtoji Nepriklausomybė leido išsivaduoti iš kankinusio dvilypumo.

Raktažodžiai: Vytautas Kubilius, biografija, literatūros kritika, pašaukimas.

Vytauto Kubiliaus gyvenimo dramatismas buvo užkoduotas jo gimimo valandą, tik užsimezgas pirmiesiems lemtingiems asmens pradmenims. Iš kur talentas – sunku pasakyti, bet turėjo giminėje glūdėti tas realybę peržengiantis, su tikrove nesusitaikantis dvasios skrydis, iš kurio galėjo gimti ir estetinių patirčių nepasotinamas alkis, ir savęs išsakymo, savęs teigimo nenumaldoma būtinybė. Iš tėvo beatodairiško avantiūrizmo – kritiko maištingumas ir drąsa, kartais įžūli, su niekuo nesiskaitanti. O iš kur tas neišsakomas estetinis jautrumas, sprendimų tikslumas? Iš kur ta žodinės raiškos dovana? Atminties talpumas? Asociacijų turtingumas? Iš kur talento turtingumas, gylis, jėga? Talentas yra paslaptis, kaip Kubilius pasakys po daugelio metų, ir čia nieko daugiau neįmanoma bepridurti.

Kad yra pašauktas literatūrai, Vytautas pajuto dar gimnazijoje. Stodamas į universitetą nedvejojo rinkdamasis specialybę: „Literatūra – tai mano kategoriškasis imperatyvas. Ji – gyvenimo prasmė. Be jos negaliu gyventi“, – rašė

1946 m. dienoraštyje¹. Jau tada aiškiai žinojo savo literatūrinius prioritetus: Kuosa-Aleksandriškis esąs didžiausias lietuvių rašytojas. Dar gimnazijoje skaitė *Židinio* ir *Naujosios Romuvos* komplektus, manė, jog menas ir politika yra nesujungiami dydžiai „tarytum upės krantai“ (315). Jam buvo „gražu ir gera bažnyčioje“, nors niekada nepajuto „Dievo iš arti“; „Norėjosi tikėti kažkuo aukštesniu, išvysti pasaulio beribiškumą, pajusti nepaaiškinamą grožio dvelksmą. Tik jokių būdu nesusitaikyti su kasdienybe kaip galutine tiesa“ (319). Šitą tikėjimo ilgesį pripažįsta perkėlęs į literatūrą. Baisėjosi Kvetkų bažnyčioje žaliakepurių nušautų trijų jaunų vyrų karštais, prie kurių alpo jaunos moterys. Sau kartojo, kad šitos skriaudos niekad neužmirš ir nedovanos. Žiūrėdamas į partizanų lavonus, pamestus Biržuose KGB kiemelyje, juto geliantį siaubą. Jis maištavo prieš kiekvieną neteisybę. Vilkijoje 1944 m. šoko į akis pačiam gimnazijos direktoriui, kaip šis drįstas raginti stoti į vokiečių kariuomenę (nors tas tik aiškino klasėje generalinio tarėjo kreipimąsi). Biržuose šimtadienio proga išrėžė patetišką prakalbą kaltindamas mokytojus, kad neparuošė abiturientų gyvenimui. Kai po linksmų Užgavėnių klasės draugas, eilėraščių kūrėjas, atsidūrė KGB mūriuke, nulėkė aiškintis, kodėl jis suimtas („Jaunutis leitenantas, pritrėnkta įžūlaus kvailumo, po valandos paleido mus nesumuštus“, 318). Šitaip maištaudamas jis vis dėlto sakėsi neturėjęs nei aiškaus tikslo, nei tvirtų pasaulėžiūros pamatų. „Priklausiau savo kilme ir padėtimi kaimo proletariatui, kuris niekada nesijautė gyvenimo šeiminingu“ (318). Iš šių miestelio grytelninkų sovietinė valdžia neatėmė žemės, negrasino išvežimu. Vasarą Kubilius dirbdavo ūkininkams, gaudavo kelis maišus grūdų ir arklį nusivežti malkoms į Biržus. Kas antrą ar trečią šeštadienį pareidavo į namus, motina į vokišką kuprinę įdėdavo duonos kepalą, porą butelių pieno, bryzą lašinių. Ankstyvais pirmadienio rytmečiais (ketvirtą valandą) išeidavo pėsčias, kad spėtų į pamokas (gimnazija buvo už 28 kilometrų). Apie Kubiliaus būsimą žmoną Janiną Žėkaitę jos draugės brolis man pasakojo, kaip jis, vidutinio ūkininko sūnus, vaikystėje grįždavo su tėvais iš atlaidų ir matydavo karves ganančią savo vienmetę Janę. Jo tėvas sustabdydavo arklį, o mama sakydavo: „Bėk, Vytuk, paduok našlaitėlei saldainį...“. Paskui visam gyvenimui susitiko du vargo vaikai ir buvo kartu, kol atgulė vienas šalia kito Antakalnio baltų smilčių kape.

1 Vytautas Kubilius, *Literatūra istorijos lūžyje*, Vilnius: Diemedžio leidykla, 1997, p. 316; toliau cituojant tekste skliaustuose nurodomas tik puslapis.

Už būsimus „žemininkus“ Kubilius buvo jaunesnis mažiau nei dešimčia metų, tačiau tokiame amžiuje ir tokiu laiku tai labai daug. Jo literatūros mokytojas Biržų gimnazijoje buvo Bronius Krivickas (gimęs 1919), jau baigęs universitetą, redagavęs moksleiviams skirtą žurnalą *Ateitis*. Bene visi žemininkai buvo ateitininkijos auklėtiniai, tad pasaulėžiūrinis apsisprendimas buvo gilus ir aiškus. Vėliau, tik kitame istoriniame kontekste ir kitoje situacijoje, Kubilius daug mąstys apie nevienodą skirtingų kartų lemtį.

1948 m. kovo 20 d., dar neįpusėjęs lituanistikos studijų, Kubilius buvo išmestas iš Kauno universiteto „dėl antitarybinio laikymosi fakultete“, „už platinimą studentų tarpe buržuazinės literatūros ir atvirą propagandą“ (320), – taip buvo užrašyta mandatų komisijos sprendime. Šis dokumentas neleido niekur įsikabinti – nei darbe, nei studijose, neleido net skaityti universiteto bibliotekoje. Liko tik sodinti bulves ir pomidorus tetos darže.

Ir tuomet įvyko didysis Kubiliaus lūžis, lemtingas apsisprendimas. Komjaunuolio Zakarijaus Grigoraičio (rodos, buvusio studijų draugo, vokiečių sušaudyto Vilkaviškio gydytojo žydo sūnaus, to paties, kuris sakė kaltinamąją kalbą metant Kubilių iš universiteto) dėka Kubilius pateko globon idealistiškai nusiteikusių komunistų, kurie pasišovė padėti „klystančiam varguomenės vaikui“. 1949 m. pavasarį jam buvo pasiūlyta dirbti stilistu Kauno dienraštyje *Tarybų Lietuva*. Kubilius nuo ryto iki vakaro taisė, perrašinėjo mažaraščių autorių tekstus ir nepastebimai pats persiėmė sovietmečio sąvokomis bei stilistiniais štaisais. Anot jo, „Ne tokie baisūs iš arti pasirodė ir patys ‚bolševikai‘ – Kauno žydėliai, buvę pagrindininkai, kenčiantys skrandžio opas, mėgę anekdotus, trupučelį ironiški Maskvos politikos atžvilgiu, dėkingi už subraukytus rankraščius“ (322). Kai gavo užpildyti komjaunimo anketą, jam tai pasirodė savaime aiškus dalykas, nors dar taip neseniai, kai „Aušros“ gimnazijoje buvo pasiūlyta stoti į komjaunimą, jis „atšoko kaip nuplikintas karštu vandeniu“ (317). Tačiau 1949 m., kone neįsudamas, peržengė lemtingą slenkstį. Noras studijuoti ir dirbti literatūros darbą, iš pačių esaties gelmių kylantis pašaukimo balsas pasirodė toks stiprus, jog nustelbė visus okupacinės pokario tikrovės patyrimus.

Prasidėjus tų metų antisemitinei kampanijai (kovai „prieš kosmopolitizmą“), laikraščio *Tarybų Lietuva* redakciją taip pat turėjo palikti žydų tautybės darbuotojai. Redaktorius Icchokas Gurvičius paklausė Kubiliaus, ką gera galėtų jam padaryti prieš išeidamas. Kubilius atsakė: „Noriu studijuoti“ (322). Ir štai – studijos Vilniaus universitete bei darbas *Literatūros ir meno* redakcijoje. Mokslininko

prisiminimu, „Šitaip buvau įstatytas į tarybinio literato kelią. Plakanti rykštė ir maloningas gerumas buvo stumiančios jėgos, kurios žinojo, ko siekia. O aš tenorėjau vieno – studijuoti. Nesvarbu, kokiomis sąlygomis ir kokia kaina“ (323).

Tokia laikysena stebėtis, nesuprasti, smerkti gali tik tas, kuris pats nėra panašios situacijos išgyvenęs. Kokių argumentų reikia, kad žmogus pačioje jaunystėje pats nubrauktų savirealizacijos viltis ir galimybes? Pasirinkti beviltišką kovą miškuose ir žūtį? Jo mokytojas Bronius Krivickas, viską blaiviai matydamas, pasirinko tokį kelią, bet jis tai padarė stumiamas nenugalimų aplinkybių, kai kitos išeities nebebuvo. Galėjo iš nevilties šitaip pasielgti ir Kubilius, tačiau ar neviltis yra geriausias patarėjas? Kubilių į jo kelią stūmė galingas, nenumaldomas kūrybos instinktas. „Aš gi su tais, kurie stato ir kuria“, – tai taps jo gyvenimo devizu daugeliui metų. Gyvybinga, stipri prigimtis neleido jam pasirinkti neigimo, negatyvizmo. Bet, kita vertus, jis nuslydo į iliuzijų klystkelius. Tuomet nesuprato, kad, net ir išsivadavus iš iliuzijų, teliks lemtingas dvilypumo kelias, kuriuo teks eiti beveik visą likusįjį gyvenimą. Ar buvo galima išvengti šio istoriškai nulemtos kompromiso? Vėliau Kubilius apie tai ne kartą mąstys, bet tuosyk jis tapo tikinčiu komjaunuoliu ir puolė savo naująjį tikėjimą įgyvendinti su prozelito įkarščiu. Kitaip jo spontaniškai, integraliai, vidinio susidvejinimo dar nepažįstančiai prigimčiai nebuvo įmanoma. Jis vėl pasijuto įgimtoje maištininko ir kovotojo už teisybę situacijoje, kurią jau buvo išbandęs gimnazijoje ir Kauno universitete. Tik ten, kaip jis savo autobiografijoje aiškina, „Mano priešgynystė buvo emocinė, romantinė, nusižiūrėta iš Knuto Hamsuno ir Jurgaus Jankaus romanų. Neturėjo nei aiškaus tikslo, nei tvirtų pasaulėžiūros pamatų“ (318). O dabar, kaip tikėjo, į kairę ir į dešinę svaidydamasis pamokymais, kaltinimais ir raginimais, kovojo dėl geresnio ir teisingesnio pasaulio. Universitete Kubilius susižavėjo Eugenijaus Meškausko paskaitų apie dialektinį ir istorinį materializmą logika ir įtaiga:

Kokie tvirti istorijos dėsniai, pagrįsti ekonominių formacijų ir klasių kovos logika! Kokia humaniška yra mokslinio socializmo esmė, atmetanti žmogaus išnaudojimą, socialinę nelygybę ir karus!

Nebeturėjau jokių kontraargumentų, stovėdamas šitų didingų dabarties ir ateities rūmų papėdėje. Norėjau dalyvauti jų statyboje, kurią taip šlovino žymiųjų pasaulio rašytojų kohorta – Maksimas Gorkis, Louis Aragonas, Paulis Éluard'as, Bertoltas Brechtas, Pablo Neruda. (324)

Tiesa, giliai širdyje sukirbėjo vos girdimas abejonių kirminėlis, kai sutiko mergaitę „didelėmis žalsvomis akimis“, kuriai visai neseniai vakaro prieblandoje deklamuodavo Kuosos-Aleksandriškio eilėraščius ir kuri paklausė: „Kodėl tu, Vytai, taip rašai? Kaip tu pasikeitei?“ (326). Buvo gėda susitikti jį motiniškai mylėjusią Meilę Lukšienę. Kubilius nedrįso niekam prasitarti, kad, vedamas iš dalies komjaunuliško tikėjimo, iš dalies – savisaugos instinkto, pakluso Lietuvos TSR Rašytojų sąjungos spaudimui ir LKP Centro Komitetui įskundė Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros dėstytojus – savo mokytojus. Vėliau, jau prasidėjus Sąjūdžiui, jis parašys karčios savianalizės kupiną straipsnį „Rašytojas pokary“: „... privalome teisti patys save, savo bejėgiškumą ir savo gėdą, nes didesnę ar mažesnę kaltės dalį nešamės visi, kurie ką nors rašėme ir spausdinome stalininėje epochoje, paklusdami jos dogmom, drauge jas palaikydami ir diegdami lietuvių kultūroje“².

Atsipeikėti Kubilius pradėjo tik po keleto metų, „pats gavęs kirvapente į kaktą“ (326). Po Stalino mirties buvo tepraėjęs vos pusmetis, kai Genrikui Zimanui užkliuvo Kubiliaus straipsnis „Kurti kovingą, gyvenimišką poeziją“, kuriame kritikas žymiausiems to meto poetams prikišo tuščiažodžiamą ir dirbtinį patosą, pasigedo tikro jausmo ir nuoširdumo. Zimanas tai pavadino „formalistinių atrūgų gromuliojimu“³, prie puolimo iškart prisijungė rašytojų brolija. Kubilius tapo „mušamu“ literatu ir tokiu liko iki pat sovietinės epochos galo.

Kubiliaus iliuzijos nesubyrejo iš karto – 1953-ieji yra tik skausmingo kelio pradžia. Tada „Dėl vieno straipsneliuko, jau nukryžiuoto *Tiesoje*, net dvi dienas burbuliavo antrasis Tarybų Lietuvos rašytojų suvažiavimas“ (327). 1956 metų Vengrijos revoliucija buvo sužadynusi viltis apie „socializmo su žmogišku veidu“ galimybę, prasidėjo vadinamasis „atlydys“, palietęs visą Sovietiją. Į kultūrinio gyvenimo areną išėjo „šešiasdešimtųjų karta“ („šestidesiatniki“), taip pat ir Lietuvoje: ryškiausi jos atstovai – Justinas Marcinkevičius, Algimantas Baltakis, Alfonsas Maldonis, žinoma, ir Vytautas Kubilius. Tačiau ir vėl:

Vos prasižiojau 1956 m. pagirti atbundančią lyriką, *Komunistas* terkštelėjo partiniu kumščiu. Straipsnį apie Balio Sruogos dramaturgiją energingai kapojo 1957 m. kaip „revizionizmo išpuolį“ ne tik Kazys Ambrasas, bet ir LKP CK sekretorius Vladas Niunka. Po straipsnio „Vidinis monologas“ 1968 m. Rašytojų sąjungos partinė organizacija ragino valdžią imtis „organizacinių priemonių“. (327)

2 Idem, *Problemos ir situacijos*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 178.

3 Genrikas Zimanas, „Formalizmo atrūgos“, *Tiesa*, 1953 09 26.

Po ketverių metų didžiulę audrą sukėlė Kubiliaus straipsnis „Talento mįslės“⁴. LKP CK sekretorius Antanas Barkauskas spaudoje mokslininką priskyre prie tų kūrybinės inteligentijos atstovų, kuriems „ne pakeliui su mumis“ (328). Puikiai apgintos habilituoto daktaro disertacijos tvirtinimas buvo sustabdytas beveik septyneriems metams. Taip pat užsidarė kelias į spaudą.

Visa tai veikė Kubiliaus literatūrinę laikyseną. Blėso tikėjimas oficialiąja estetika, brendo ir stiprėjo savitas, autentiškas literatūros reiškinių ir viso literatūros proceso vertinimas. Bet kartu vis labiau ryškėjo tokioje situacijoje neišvengiamas dvilypumas. Būdinga yra knyga *Naujų kelių ieškant*⁵, į kurią sudėti 1961–1964 m. straipsniai. Čia esama talentingų, puikių įžvalgų apie Kazio Binkio, Kazio Borutos, Vinco Mykolaičio-Putino, Ievos Simonaitytės kūrybą, apie stiliaus, poezijos tipologijos, literatūros žanrų problemas, tačiau drauge esama stipriai ideologizuotų tekstų, pavyzdžiui, „Socialistinio humanizmo keliu“ ar „Kokia šiandien turi būti kritika?“. Neatrodo, kad jie būtų tik „perkūnsargiai“, kuriais siekta prisidengti nuo cenzūros. Sovietinės mąstysenos šampai tebeglūdėjo sąmonėje daug giliau. Tai rodytų, pavyzdžiui, kitais atžvilgiais puikus straipsnis apie Binkį. Keturvėjininkų greitą pasitraukimą iš literatūrinės arenos Kubilius aiškino grynai sociologiniais argumentais, būdingais tarybinei literatūrologijai:

Jie šūkavo prieš biurokratiją, grūmojo miesčionijai, tačiau eiti išvien su darbininkų klase, su komunistiniu judėjimu, kaip Vladimiras Majakovskis, kaip geriausi vokiečių, prancūzų, čekų, lenkų avangardistai, bijojo. [...] Keturvėjininkai neišdrįso atsiplešti nuo buržuazijos kamieno. Jie neišdrįso pereiti išnaudojamųjų klasių pusėn, grumtis už negailestingai pamintas elementarias darbo žmogaus teises. Smulkiaburžuazinis anarchizmas, gana išblėsęs ir padrikas, buvo vienintelė visuomeninė keturvėjininkų platforma. Ir todėl jie neturėjo aiškesnės politinės programos, vientisesnės ideologijos, tvirtesnės socialinės bazės lietuvių visuomenėje, didelio ir prasmingo tikslo, teikiančio moralinės ištvermės⁶.

Kubiliui didelis ir prasmingas tikslas, teikiantis moralinės ištvermės, vis dar tebebuvo tarybinis socializmas, nors tikėjimas juo nesulaikomai blanko. „Mes žinome, kuo netikime, ko nekenčiame ir nepriimame. Bet pajusti savyje tikėjimą kaip svaiganančią jėgą – vis sunkiau“ (299), – įrašė dienoraštyje 1966-aisiais.

4 Vytautas Kubilius, „Talento mįslės“, *Nemunas*, 1972, Nr. 2, p. 17–20.

5 Idem, *Naujų kelių ieškant*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1964.

6 *Ibid.*, p. 247.

Dvasinio gyvenimo centre atsistojo ir dramatiškai išgyventa ano meto skaudžiausioji dilema tarp tiesos sakymo ir kompromiso. Dienoraštyje kartų kartais prie jos sugrįžtama. Štai tik viena citata iš 1966 m. įrašo:

Prisiminiau Vinco Mykoliaičio-Putino literatūrinį vakarą Rašytojų sąjungos klube. Kimiu balsu poetas skaitė *Būties valandos* ir *Lango* kūrinus. Pablyškusiais veidais klausėsi šitos lyrikos pokario literatūrinė nomenklatūra suvokdama, kad būtent Putinas žengia per jų galvas į amžinybę, o jie palieka praėjusiam laikui. Bet tik jų dėka Putinas galėjo išlikti toks, koks buvo. Kažkas turėjo rašyti eilėraščius ir poemas „tėvui ir mokytojui“. Kas žino, gal ne 300 tūkst., o visi 3 mln. lietuvių būtų nudardėję į Sibirą, jei ne šitos giesmės, reiškiančios tautos „džiaugsmą ir padėką“: (300)

Tai ta pati įžvalga, kuri atsivėrė Tomui Mannui, kai šis permastė Vokietijoje fašizmo epochoje susiklosčiusią situaciją. Jo biblinio epo *Juozapas ir jo broliai* pabaigoje yra tokia scena: pas Juozapą, dabar galingą ir turtingą, ateina jį kadaise išdavę broliai, nualinti ištikusio badmečio, prašyti duonos. Jiems nejauku, jie jaučiasi turį nusizeminti prieš išduotąjį ir atsiprašyti. Bet Juozapas pakelia juos ir apglėbia sakydamas: „Tai ne jūs turite manęs atsiprašyti, o aš – jūsų, nes jūs turėjote būti blogi, kad aš galėčiau būti geras“. Matyt, toks yra giliausias kaltės ir atleidimo išsprendimas totalitarizmo pragarą patyrusiems žmonėms, išvelgiant jų likiminį solidarumą.

Desperatiška Kubiliaus būseną tęsėsi ne vienerius metus. Draugai (anot jo, tokie pat spardomi liumpenai) visa tai matė ir atjautė. Jurgis Lebedys ne kartą sakydavo: „Mesk pagaliau tą kritiką, juk vis tiek čia nieko gera nepasieksi. Imkis literatūros istorijos“. Lebedys tokią užuovėją buvo susiradęs senojoje literatūroje, nors jaunystės aspiracijos buvo kitos – jį traukė naujesnės literatūros kalbinė raiška, stilių problematika. Bet Kubilius tylėdavo. Kai kiti sakydavo: „Rašyk atsargiau“, jis atšaudavo: „Man neįdomu rašyti, nieko neužkabinant“. Kubilius buvo apsigimęs literatūros kritikas, negalėjęs gyventi, nelaikydamas rankos ant tvinksinčio literatūros gyvenimo pulso. Jis buvo savojo pašaukimo įkaitas, užtat ir buvo pasmerktas gyventi nuolatinėje dvasinėje įtampoje. Dramatiškas vidinis konfliktas buvo jo nuolatinė būseną, iš kurios totalitarinėje valstybėje jam nebuvo išėities, neišdavus savojo pašaukimo.

Užsmaugus Vengrijos revoliuciją ir ypač „Prahos pavasarį“, buvo dar ryžtingiau koreguojami idėjiniai orientyrai. Nuo pokario visuomenės diferenciacijos

linija ėjo tarp kapitalizmo ir socializmo, o po Vengrijos revoliucijos – tarp stalininio socializmo ir socializmo „su žmogišku veidu“: „Pagrindinė pažangos tiesė šiandien yra demokratizavimo tiesė, kur kiekvienas laisvės iškovojimas yra žingsnis į priekį, o jos slopinimas – žingsnis atgal“ (303).

Lemtingas buvo jau minėtas 1972-ųjų paskutinis puolimas, išbloškęs Kubilių iš visaverčio literatūrinio gyvenimo. Priverstinės tylos metai buvo egzistencinių apmąstymų laikas, atvedęs į radikalų minčių eigos posūkį. „Reikėtų mokytis žvelgti į savo literatūrinės sėkmes ir nesėkmes remiantis Balio Sruogos išmintimi: ‚Visi mes esame svečiai pasauly. / Ir tu esi, ir vyskupas, ir aš‘“ (305). Savisaugos instinktas tam priešinosi, tačiau Kubilius suprato, kad „tik ties buvimo-nebuvimo riba gali paaiškėti tavo esmė, kuri baikščiai rusena periferijoje, kol nevirsta esminiū – būti ar nebūti – klausimu“ (305). Jis vis dar griaužėsi, kad iškilus dilemai – laikytis „kategoriško imperatyvo“ ar tęsti literatūrinius žaidimus, – pasirinko literatūrinių žaidimų tęsinį. Bet tie žaidimai, jei apskritai galima juos taip vadinti, jau buvo pakilę į visiškai naują plotmę. Išstylėjęs tamsoje dvylika metų (*Salomėjos Nėries lyrika* išeina 1968-aisiais, o kita knyga – *Kazio Borutos kūryba* – tik 1980), jis, atrodo, suranda savo tikrąjį ir ano meto sąlygomis įmanomą kelią: atsisako dalyvauti gyvenamojo meto literatūros procese kaip kritikas, pereina į literatūros istoriją, tačiau vis tiek renkasi netolimos praeities autorius ir problemas, kurie jam gyvybiškai svarbūs ir aktualūs. Vėliau beveik pamečiui pasirodo knygos, kurios laikytinos Kubiliaus kūrybos viršukalnėmis: *XX amžiaus lietuvių lyrika* (1982), *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas* (1983), *Žanrų kaita ir sintezė* (1986), *Ievos Simonaitytės kūryba* (1987). Jos patvirtina teisingumą teiginio, kurį Kubilius buvo išsakęs 1972 m., to sunkiojo laikotarpio pradžioje: „Mes pratęsėm lietuvių kultūros egzistavimą nepalankiausiomis sąlygomis – be jos būtume likę paskutiniai vargšai“ (306). Drauge tai atsakymas į kankinantį klausimą, kurį kelią pasirinkti: drąsaus pasipriešinimo ar bailaus konformizmo. Nėra vieno kelio, galima tik abiejų šių kelių dviprasmiška sampyna:

Vienas poetas įpykęs šaukia: štai jie vaikšto su baltomis pirštinaitėmis, stati ir principingi, o mes turime kuopti mėšlą, būti konformistai, paskui klausytis priekaištų dėl savo bailumo.

Tokia yra literatūrinio gyvenimo dialektika – jai reikia ir pataikūnų, ir drąsuočių. Tik konformistų dėka gali egzistuoti ir nekonformistai. Kompromisai žlugdo kuriančias asmenybes, tačiau be kompromisų su esamomis istorinėmis sąlygomis kultūra negalėtų išsilaikyti. (300)

Taip šitoji dilema totalitarinėje valstybėje lieka neišsprendžiama, tik darosi kas kartą vis skaudesnė. Žmogus, kuris iš esmės yra labai vientisas, integralus, lieka tragiškai pasmerktas dvilypumui, nors jau aiškiai mato, kur tiesa ir kur melas. Savo dvilypę būklę Kubilius apibūdino taip: „Grįžau į savo pirmųjų studijų metų jauną: kūrinio meniškumas yra vienintelis lemiamas jo vertės kriterijus. Literatūros atsinaujinimo akciją patyliukais orientavau į modernizmo tradiciją“ (329). Tačiau greta tokių refleksijų eina darbas Lietuvių literatūros ir kalbos institute.

Instituto planinius darbus turėjau rašyti pagal principą: atiduok, kas ciesausias, – ciesaui... Negalėjo būti jokių nukrypimų nuo marksistinių aksiomų: kapitalizmas pasmerktas žlugti, o socialistinė santvarka – žmonijos istorinio kelio viršūnė. Jomis reikėjo vadovautis, rašant *Lietuvių literatūros istoriją* ar kolektyvinį rinkinį *Spalio revoliucija ir lietuvių literatūra*, kuris buvo sumanytas kaip Instituto ideologinio patikimumo iškaba. (329)

Nebuvo galimybės įterpti savų minčių į valdiškos ideologijos šampus, kurie ėmė taip nusitrinti, kad veikiausiai ir skaitytojai turėjo jų nebepastebėti. Savęs klausė:

Kur baigiasi apsauginės valdiškos retorikos pylimas ir prasideda tavo vidinė erdvė? Kada tu tikras ir kada netikras? Ar nesi ištais suezėjęs iki pat pamatų?

Užguldavau juoda neveltis. Literatūra suspausta geležiniais gniaužtais. Beprasmiška iš jos tikėtis teisingumo ir laukti esminio atsinaujinimo. Siena nepralaužiama! Iš kritikos reikalaujama, kad ji būtų „partijos instrumentas“. Ir niekas daugiau. Tavo rankos surištos, ir tu siūbuoji pakabintas kilpoje. Nemigos naktimis sakydavau neveltis ir pykčio vidinius monologus, melodramatiškai narstydavau vieną košmarišką reginį: ateini prie Centro komiteto rūmų ir susidegini kaip Vietnamo vienuolis... (329–330)

Šiame kontekste pažymėtinas nevienareikšmiškas Kubiliaus santykis su Kostu Korsaku. Viena vertus, Kubilius jį paprastai traktuodavo kaip despotišką vadovą, taip jis būdavo vertinamas ir draugų pašnekesiuose. Išjuokiamas ir smerkiamas, iš tikrųjų ne vienam ne tik įgrisęs, bet ir kenkęs, pavyzdžiui, labai ilgai laikydamas neperskaitytas disertacijas, taip nudelsdamas gynimą, negalvodamas, kad skurdžiai jaunesnieji bendradarbiai laukdavo gynimo, trokšdami greičiau gauti didesnę atlyginimą. Kita vertus, Kubiliaus dienoraščiuose ir kituose užra-

šuose matyti gilesnis ir esmingesnis požiūris. Matyti, kad Korsaku domėjosi dar besimokydamas Vilkijos gimnazijoje. Pradėjęs studijuoti Kauno universitete, rašė referatą apie Korsako eilėraščių rinkinį *Paukščiai grįžta*, įrodinėdamas, kad marksistinis kritikas ir poetas grįžo iš Maskvos nusivylęs ir palūžęs. Jis suprato, kokia sunki buvo Korsako situacija, kai šiam reikėjo „nulenkti išdidžią galvą, pačiam apspjaudyti save, norint išlikti Lietuvoje, dirbti mokslinį darbą, išsaugoti nuo ‚valymų‘ vieną iš svarbių lietuvių kultūros centrų“ (305). „Ar po tokio pažeminimo dar galima atsitiesti?“, – klausė Kubilius 1971 m., dar nežinodamas, kad ir jam teks kažką panašaus patirti 1973-aisiais. Kai partinė valdžia reikalavo atsiimti jau apgintą disertaciją, mokslininkas rašė: „Atsidūriau tarp dviejų ugnių. Vieni reikalauja drąsos, akibrokštų, rizikos. Kiti spiria prie sienos, kad atgailačiau, atsiklaupęs ant kelių“ (307). Sunkią valandą jautėsi Korsako suprstas ir atjaustas: „Mano šokinėjimams prieš vėją Kostas Korsakas, Instituto direktorius, galbūt nepritarė, bet toleravo, prisimindamas savo paties jaunystės rašinių atakuojančią dvasią. Tik kartą pasakė: laikraštinės publikacijos greitai pasimiršta, reikėtų rašyti studijinius darbus“ (329). Tuometinės Rašytojų sąjungos vadovai keletą kartų spyrė Korsaką, kad atleistų Kubilių iš Lietuvių kalbos ir literatūros instituto, tačiau jis nepakluso. Kubilius jautėsi už tai įsipareigojęs.

Taip buvo iki Atgimimo, iki Nepriklausomybės pradžios. Nusimetęs tiek laiko vilktą dvilypumo jungą, Kubilius aistringai skelbė laisvės, atsinaujinimo, drauge ir atgailos šūkius:

Manau, kad iš mūsų kaulų dar nėra galutinai išėjęs baimės ir sustingimo pašalas. Mūsų smegenys dar tebėra užverstos besibaigiančios socializmo epochos šiukšlėmis. Tebevelkame savyje ideologijos primatą kaip socialistinio realizmo paveldą: kas ne su mumis, tas prieš mus. Kaip ir seniau, mokame tik kaltinti, o ne suprasti ir atleisti. Esame pilni nuoskaudų, įtarumo, įniršio. [...] Vis sunkiau darosi išsaugoti savyje dvasinę ramybę, susikaupimo tylą, esmingumo nuojautą, virš visa ko sklandančio grožio pojūtį – būtinus dalykus individualiai kūrybos laisvei. (7–8)

Bet kiek tas dvilypumo jungas buvo iki galo nusimestas? Atgimimas, Sąjūdis, Nepriklausomybės pradžia buvo laikas, į politikos sūkurį įtraukęs visus. Kubilius taip pat negalėjo stovėti nuošaliai. Daugelį nustebino jo staigus ir radikalus posūkis į dešinę, tapimas Piliečių Chartijos pirmininku. Nemaža artimiausių draugų, vienminčių, bendrakeleivių, kurie priklausė liberaliajai visuomeninio

gyvenimo kryptį, su širdgėla nuo jo atšlijo. Kodėl taip įvyko? Gal sovietmečiu sunkiai kentėjęs dėl ideologinės prievartos, dabar, tarsi prie žemės prilenkta stangri medžio šaka, staigiai paleista, Kubilius bloškėsi į priešingą pusę? Atsinešęs iš gimtųjų namų kaimo proletaro pasaulėvaizdį, kuris turėjo jį atvesti į politinę kairę (ten visą laiką ir buvo jo nuoširdžios simpatijos, traukusios prie Juliaus Janonio ir Kazio Borutos), jis puolė į dešinę. Gal tai buvo noras pabrėžtinai atsiriboti nuo sovietinės ideologijos, su kuria tuo metu sietas bet koks kairumas (nors atsikūrusi socialdemokratija jau siūlė aiškią alternatyvą), gal nesąmoningas atgailos mostas už privalomus nusilenkimus sovietinei prievartai, o gal nepajėgimas išsivaduoti iš daugumą tada įsukusios Vytauto Landsbergio – Algirdo Brazausko priešpriešos (Kubilius priklausė tiems, kurie besąlygiškai pasidavė Landsbergio įtaigai, jog šis esąs vienintelis patikimas laisvos Lietuvos lyderis)?

Kaip ten bebūtų, reikia pripažinti, kad politinis dešinumas niekaip nepaveikė Kubiliaus literatūrinių pozicijų, niekaip jų neiškraipė ir jose neatsispindėjo. Nepaisant situacijos ir jo paties savijautos painumo, išliko visai literatūrai svarbi estetinė platforma, jo straipsnių ir užrašų įžvalgos liko tokios pat gilios ir tikslios. Literatūriniai sprendimai atgavo savo integralumą ir autentišką balsą. Nebekankino dvilypumas, kuris mokslininką draskė ir žeidė beveik visą kūrybinį gyvenimą. „Aš ginu tradicines vertybes, aš ginu literatūros įsipareigojimą, o dabar viso to nereikia“, – konstatavo su širdgėla. Tačiau kartu buvo atviras naujo laiko ženklams. Ir su didele simpatija juos pasitiko. Buvo įsitikinęs, jog lietuvių kultūrinė savimonė, „išmušta iš uždaro nusistovėjusių vertybių kvadrato, pergyvenusi skaudžius vidinius lūžius, turės apsibrasti, kad meninėje kultūroje ‚visokių yra ir visokių reikia‘, kad meninės kūrybos vertę lemia ne autoriaus ištikimybė vienokiai ar kitokiai ideologijai, o talento dydis“ (141). Kubilius pritarė angažuotos literatūros išpažinėjams, tačiau sutiko ir su Arvydu Šliogeriu, kuris kvietė menininkus grįžti „į save, savo vieatvę, slaptingąjį Dievą“; prabylantį ne „viešumos triukšme, o tyloje“ (141). Jis su pritarimu stebėjo, kaip „Vyksta įdomūs poetiniai, kritikos žaidimai – daug išmonės, grožio, sąmojo, jaunatviškumo; išsivadavimo, laisvo buvimo džiaugsmo be slegiančios rimties, skaudžios atsakomybės, be nuovargio“⁷. Savaitraščio *Šiaurės Atėnai* publikacijos jam atrodė „šiuolaikiškiausias mąstymas. Nėra dogmos, nėra tiesių linijų. Savęs suvokimas paprastoje aplinkoje. Kritiškas požiūris ir autoironiška refleksija – tai esminis dalykas“⁸. Atidžiai

7 Vytautas Kubilius, „Iš Dienoraščio“, *Metai*, 2006, Nr. 11, p. 131.

8 *Ibid.*, p. 137.

sekė naujausią kūrybą, pavyzdžiui: „Perskaičiau Kajoką. [...] Tai, kas buvo atimta sovietmečiu, dabar grįžta su tikru įsijautimu. Kas per žodžio stiprumas, įsitikinimų galia, energetinis laukas. [...] Tai didelė asmenybė, nuostabi šviesa“⁹. Šiose citatose akivaizdus nepaprastai gairus ir tikslus literatūrinių vertybių jautimas, anaip tol nenunykęs, kaip pačiam Kubiliui nepagrįstai atrodė. Jo pašaukimo drama pagaliau išsisprendė, pasiekusi laimingą atomazgą. Vytauto Kubiliaus akivaizdoje stovime prieš vieną gražiausių ir reikšmingiausių lietuvių literatūros vertybių ir prieš sukrečiantį savo tragizmu žmogiškojo buvimo fenomeną.

Vytautas Kubilius: the Drama of Calling

Summary

The paper analyses certain psychological problems related to creative activities in the socio-cultural space of the Soviet occupation in the face of the alternative between resistance and adaptation. This alternative was particularly dramatic for those who had a clear calling, an exceptional innate propensity and ability for making their mark in a creative activity, that under the Soviet regime was stringently ideologised. The intensity of the alternatives drama was commensurate with the intensity and distinction of the talent. Vytautas Kubilius was one of such talented personalities who had to make choices. His route through this world took him from complete identification with the prevailing ideology to the dramatic and slow recovery of his own identity. His talent, forcing its way through the crust of proletarian daily life with elemental force and temerity combined with the passion of a rebellious personality, intellectual quest for the truth and the depth of aesthetic feeling and energy, took him from the spontaneous display of his views in early youth through the bitter break in values and the deepening experience of anguished intellectual efforts to the retrieval of his own identity enriched in the plenitude of its powers. The paper is an attempt to reveal and explain that route.

Key words: Vytautas Kubilius, biography, literary criticism, calling.

⁹ *Ibid.*, p. 138–139.